

- 1896-1996. Århus: Aarhus Universitet:67-76.
- Fairclough, N. 1996. Technologicalisation of Discourse. Caldas Coulthard, C.R. and M. Coulthard: *Texts and Practices*. London: Routledge.
- Hodge, B. & G. Kress. 1979/1993. *Language as Ideology*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Holquist, M. (red.). 1981. *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin*. The University of Texas Press.
- Stubbs, M. 1992. Institutional Linguistics. Pütz, M. (red.). *Thirty Years of Linguistic Evolution*. John Benjamins.
- Volosinov, V.N. 1973. *Marxism and the Philosophy of Language*. Seminar Press. Oversat fra russisk *Marksizm i filosofija jazykas* af L. Matejka og I.R. Titunik.

Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1999

Strukturelle og funktionelle aspekter af kodeskift

Af Marie Maegaard og Janus Møller (Københavns Universitet)

Indledning

Vores artikel er en diskussion og beskrivelse af visse aspekter af kodeskift- og sprogvalgsbegrebet. Vi diskuterer Carol Myers-Scottons Matrix Language Frame Model (MLF) (Myers-Scotton 1995), som på sin vis egner sig godt til beskrivelse af sprogvalg og kodeskift, men på den anden side har store mangler. Myers-Scotton beskriver sin teori vha. forholdsvis korte og ukomplicerede eksempler, og dette giver naturligvis problemer, når modellen skal operationaliseres til behandling af større empirisk materiale, som vi har gjort. Vi vil diskutere modellen i to omgange, først mht. det strukturelle og derefter mht. det socio- og psykologiske aspekt.

Vi vil beskrive den samlede udvikling af elevernes sprogvalg på baggrund af de årligt indsamlede gruppesamtaler og dernæst komme ind på forskellige mulige funktioner, intra-sentielle kodeskift kan have for disse elever. Fokus er på en gruppesamtale fra 8. klasse, 801, hvor deltagerne er tre piger: Esen, Selma og Asiye, og en dreng: Erol. Relationerne i samtalen er overordnet disse: Esen er styrende; Erol henvender sig mest til Esen, men overhøres ofte; Selma taler med Esen; Asiye siger næsten ingenting (se i øvrigt Byrjalsen ovenfor). Elevernes brug af dansk og tyrkisk i denne samtale er meget interessant, hvilket vi kommer ind på nedenfor.

Sprogvalg

De tosprogede elever kan vælge at tale enten tyrisk eller dansk. Sprogvalgsanalysen foretages på ytringsniveau. Dvs. at vi for hver ytring i samtalen afgør, hvilket sprog den er baseret på. Der er altså ikke tale om, at ytringen skal være enten rent tyrkisk eller rent dansk, men at den skal være syntaktisk baseret på enten det ene eller andet sprog.

Som metode til afgørelse af basisproget er Carol Myers-Scottons Matrix Language Frame Model oplagt. Vores metode lægger sig også tæt op af hendes, men afviger på afgørende punkter.

MLF-modellen har to grundhypoteser:

- 1) I forbindelse med kodeskift, er ét af sprogene dominerende. Dette sprog kaldes *matrixsproget*, og det andet (eller de andre) kaldes det (eller de) *indlejrede sprog*.
- 2) Ved skelnen mellem *systemmorfemer* (fx funktionsord og bøjningsmorfemer) og *indholdsmorfemer* (fx substantiv- og verbestammer) er det altid matrixsproget, der forsyner sætningen med systemmorfemer, dvs. opbygger rammen for sætningen. Sætningen kan dog indeholde øer af det indlejrede sprog, hvor også systemmorfemerne er på dette sprog.

Hypotese 2) er en form for underpunkt til hypotese 1). Ifølge hypoteserne er ét sprog altså altid dominerende i kodeskiftsammenhæng. Dvs. at der reelt ikke findes egentlige intrasentielle kodeskift, fordi alle elementer fra det andet sprog er lån eller øer. Dette hænger sammen med Myers-Scottons psykolingvistiske tilhørsforhold (jf. senere). Hun mener ikke, at flere sprog samtidig kan generere en ytring, og hun mener ikke at man kan skifte matrixsprog halvvejs henne i ytringen. Dette er vi fundamentalt uenige med hende i. Vi mener, at der findes ytringer, som ikke har ét matrixsprog og ét indlejret sprog, men som skifter mellem to matrixsprog. Et eksempel på dette er:

Eks.1

“koncentrere *yaparsan* så kan du godt se det”

(hvis du koncentrerer dig, så kan du godt se det)

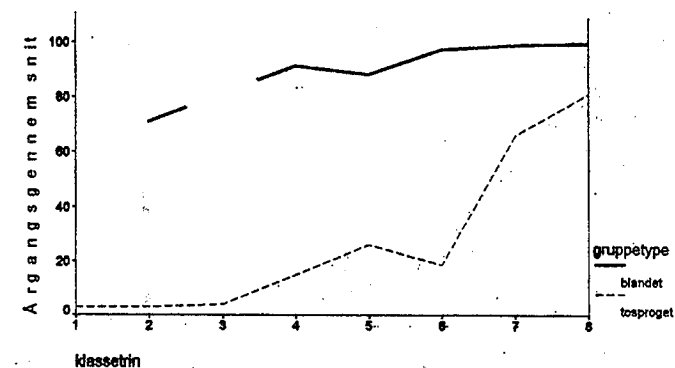
Denne ytring ville ifølge MLF-modellen have tyrkisk matrix, fordi “*yaparsan*” er fyldt med systemmorfeminformation, og “koncentrere” lægger sig til dette. Den sidste del af ytringen er ifølge MLF-modellen en dansk-ø.

Men vores analyse af ytringen er, at den skifter basissprog midtvejs. Altså at første del har tyrkisk basis, og sidste del dansk. Dette skyldes, at vores generelle kriterium for at opfatte en ytring som havende ét basissprog er, at alle elementer fra det andet sprog er *lån*. Men “så kan

du godt se det” er ikke et lån - uanset at grænsen mellem lån og skift er svær at fastsætte. Vi lader lån omfatte ord, morfemer og faste vendinger, selv om det kan være vanskeligt at afgøre, om noget er en fast vending.

Der er altså uoverensstemmelser mellem vores og Myers-Scottons analyser, og vi vil derfor tale om *basissprog* og ikke *matrixsprog* for ikke at skabe forvirring.

Vores analyser af sprogvalget gav de grafer for sprogvalget over de otte år, som fremgår af figur 1-3.

Figur 1: Procentandelen af danskbaserede ytringer, tosprogede samtaler (stiplet) og blandede grupper

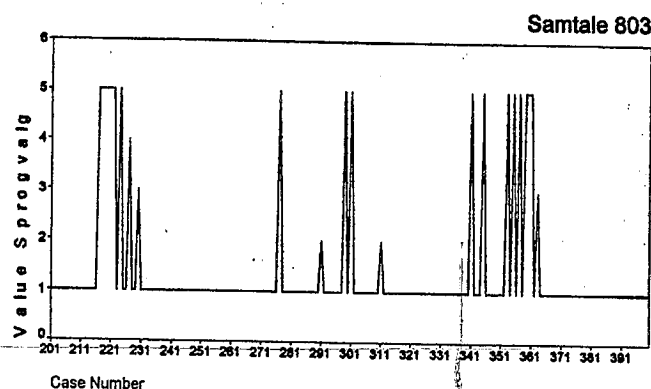
I figur 1 angiver den stiplede kurve andelen af danskbaserede ytringer i gruppesamtaler mellem udelukkende tosprogede elever, mens den anden angiver det samme i gruppesamtaler hvor der indgår både tosprogede og tosprogede elever.

Som man kan se på graferne, er det specielt fra 6. klasse og frem at udviklingen mod dansk virkelig tager fart i de rent tosprogede grupper. I 8. klasse tales der 100% dansk i de blandede grupper og over 70% i de tosprogede. (Se i øvrigt Holmen & Jørgensens artikel nedenfor for mere uddybende analyser af sprogvalget).

Ved analysen af samtalerne har vi ikke kun set på basissproget, men også på om ytringen indeholder lån eller er rent dansk eller tyrkisk. På den måde får vi altså fem kategorier: 1) dansk, 2) dansk med tyrkisk lån, 3) skift, 4) tyrkisk med dansk lån og 5) tyrkisk. En måde at overskue sprogvalget i en samtale på er at afbilde ytringerne grafisk, mht. hvilken af

de fem kategorier de tilhører. På den måde får man et billede af samtals forløb mht. sprogvalg.

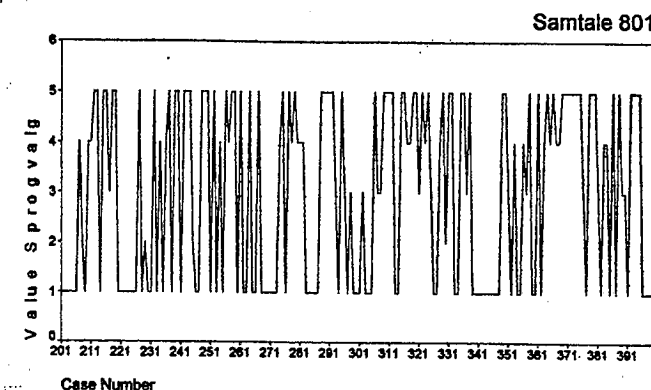
For samtale 803 ser billedet ud, som det fremgår af figur 2.

Figur 2

Her er kun vist et udsnit af samtalen, fra ytring nr. 200 til ytring nr. 400. Som man kan se, ligger de fleste af ytringerne i kategori 1, dvs. dansk, men ind imellem kommer der nogle på tyrkisk. Der er altså tale om, at eleverne for det meste taler dansk, men en gang imellem skifter, og som man kan se, falder de tyrkiske ytringer forholdsvis samlet.

I en anden samtale, 801, ser billedet meget anderledes ud. Det fremgår af figur 3 (her er det på samme måde ytringerne mellem nr. 200 og nr. 400, der er vist).

Figur 3

I dette afsnit af samtale 801 sker der det, at eleverne konstant skifter mellem de to sprog, og selv om dansk er det dominerende basissprog ved optælling, giver det absolut ikke et dækkende billede at sige, at dansk er basissproget for hele samtalen. Ytringerne grupperer sig heller ikke som i den foregående samtale efter sprogvalg. Denne samtale bryder på mange måder med Myers-Scottons teori om kodeskift, som vi vil komme ind på nedenfor.

Det sociolingvistiske aspekt

Myers-Scotton forsøger med MLF-modellen at opstille et universelt system til beskrivelse af kodeskift. Hendes udgangspunkt er Levelts teori fra 1989 om taleprocessen baseret på et mentalt leksikon. Hun placerer kodeskiftet på det "konceptuelle niveau", som er det mest abstrakte og defineret ved:

"Speakers intentions regarding referential information and pragmatic and socio-pragmatic messages." (citeret efter Myers-Scotton 1995)

Konsekvensen bliver, at kodeskift potentielt rummer en pragmatisk og socio-pragmatisk intention, og at denne dannes på lemma-niveau. I denne forbindelse er det interessant, om der kan ligge et eller flere sprog til grund for en ytring, da dette har stor betydning for den talendes intention og de lyttendes afkodning. I den grafisk afbildede samtale 801 skulle alle kodeskift, som ikke forårsages af udefra kommende omstændigheder (fx en lærers indtræden i lokalet)

have en pragmatisk eller socio-pragmatisk intention, hvis teorien baseret på en et-sproglig norm holder stik. Vi kan i denne forbindelse se bort fra kodeskift som grundlæggende for referentiel information, da alle fire samtalepartnere er flydende på både dansk og tyrkisk. Iagttag følgende ytringer fra pigen Selma:

Eks. 2

*SEL: og så *frisørya gitsin* ah øh det kan vi godt.

%dan: og så *skal hun til frisøren* åh.

Eks. 3

*SEL: så får de en pause *ondan sonra caféye gitsinler* ja.

%dan: og så *kan de tage på café*.

Begge eksempler rummer to sideordnede helsætninger. I Eksempel 2 rummer ytringen et nyt initiativ, mens Eksempel 3 indgår i en samtale med Esen, hvor Esens sidste ytring var på dansk. For det første er det i begge eksempler umuligt at fastslå et matrix-sprog. Dette kræver, at man udnævner hhv. den tyrkiske eller danske del til "øer", hvilket igen kræver en form for underordning i sætningsstrukturen. Men fordi vores ytringsbegreb ikke udelukkende er strukturelt, men også semantisk bestemt, får vi ytringer, som består af to sideordnede helsætninger. For det andet har vi ikke kunnet forbinde disse to kodeskift med nogen pragmatisk eller socio-pragmatisk intention.

Andre steder er det mere oplagt, at skiftet fra det ene sprog til det andet har en funktion. De to følgende eksempler er hentet fra steder, hvor de unge mennesker forhandler om løsninger på den stillede opgave:

Eks. 4

*ESE: *dinle bir dinle onu çkart bak* hun ringer til biografen for at bestille en billet så ankommer hun og så køber hun popcorn og ser speed.

%dan: *hør lige hør tag den af se*.

Eks. 5

*SEL: hej Charlie Eylem Eylem der er også en øje for øje *bundan sonra şey yap*.

%dan: *lav sådan en efter det der*.

Begge eksempler rummer noget information på dansk og en opfordring til de andre på tyrkisk. Der er ialt fire forekomster af denne type i samtale 801, hvilket antyder et mønster, de unge mennesker har til rådighed, når de fremsætter forslag. Det er i denne forbindelse fristende at tolke mønstret ud fra en teori om de enkelte sprogs sociale funktion, hvor dansk her fungerer som informationssprog og således en form for skolesprog, mens tyrkisk fungerer som solidaritetsprog. Vi har dog ikke empirisk belæg for en sådan udlægning.

Eks. 4 og 5 er eksempler på at (mulige) værdier tilknyttet dansk og tyrkisk danner baggrund for kodeskiftets pragmatiske intention. Andre gange er selve skiftet mellem to sprog en markør på linje med andre markører som intonation, gestik osv:

Eks. 6

*ESE: *makast* ver gider du ikke lige at række mig saksen.

%dan: *giv mig saksen*.

Eks. 7

*ERO: *he doğru valla doğru hemen yaptır limle limleyelim* mi skal vi lime den eller hvad.

%dan: *ja det er rigtigt det er ved Gud rigtigt lim det straks på lim det på skal vi lime det på*.

I eksempel 6 beder Esen om saksen i bydeform på tyrkisk efterfulgt af en høfligere forespørgsel på dansk, mens eksempel 7 indeholder en ligeså skarp opfordring på tyrkisk, som omformuleres til et spørgsmål på dansk i to tempi, - først via låneordet "lime". Der er med andre ord i begge tilfælde tale om nedtoninger som en reaktion på, at ingen reagerer på de grove forespørgsler. Ved at skifte sprog opnår Esen og Erol at camouflere nedtoningen af deres forespørgsel og derved begrænse face-tabet over for de andre. En anden udlægning er, at de unge mennesker kan skifte sprog, hvis de bliver overhørt. Især Erol skifter ofte sprog, hvis han bliver overhørt i samtalen.

Som det fremgår af den grafiske oversigt af samtale 801, ligger sprogskiftene tæt og

konstant. Det er med andre ord en del af samtalen stil. Som vi så af ovenstående eksempler, kan kodeskiftene svinge fra at have forskellige pragmatiske intentioner (eksempel 4-7), til at indgå i samtalen med samme status som et-sprogede ytringer (eksempel 2-3). Myers-Scotton nævner i en artikel fra 1992 muligheden for, at konstante kodeskift kan være en samtales naturlige valg:

“But, of course, there are interactions where codeswitching itself is the unmarked choice; ...”
(Myers-Scotton 1992, 22)

Problemet er, at Myers-Scotton ikke tager konsekvensen af denne mulighed med hensyn til placeringen af den pragmatiske og socio-pragmatiske intention. Hvis man anerkender nødvendigheden af at arbejde med en-tosproglig basis i den strukturelle beskrivelse, får dette en vigtig konsekvens for den sociolingvistiske base. At den tosproglige stil er umarkeret betyder ikke, at kodeskift ikke har nogen signalværdi. Man er bare nødt til ud over individuelle, pragmatiske intentioner også at medregne kodeskift som potentiel markør af gruppeidentitet.

En af de ting, der adskiller de unge med tyrkisk-dansk baggrund, både fra danske unge og som oftest fra deres tyrkiske forældre er netop deres tosprogethed. Blandingsstilen kan således fungere som en markør for 2. generation i immigrationssammenhæng, fordi den er et klart symbol på de unge menneskers specifikke situation.

Følgende to udtalelser af pigen Esen er markante eksempler på den omtalte blandingsstil:

Eks. 8

*ESE: nej xxx *üvey* moster.

%dan: nej xxx *sted*moster.

Eks. 9

*ESE: og så det er Tom Jones han er sådan yndlingssanacıl.

%dan: 10, *skuespiller/sanger*

Begge “blandingsord” er udtalt markeret og omgivet af en vis fnisen. De er ikke interessante ud fra den grammatiske del af MLF-diskussionen, da der i begge tilfælde er tale om lån. De illustrerer dog tydeligt, at blandingsstilen indimellem bliver brugt bevidst.

Konklusion

Vi mener, at MFL-modellen et langt stykke af vejen egner sig som beskrivelsesapparat til analysearbejde. Vi er dog fundamentalt uenige i, at der altid kun ligger ét sprog af gangen til grund for tosprogede samtaler. Et problem er, at Levelts model ikke er tænkt som beskrivelsesapparat til multilinguale talere. De Bot (1992) forsøger at tilpasse modellen til at kunne beskrive flere sprog ved at tildele sprogene status som enten “udvalgt”, “aktivt” eller “hvilende”. Den efterlader imidlertid stadig spørgsmålet om, hvorvidt to sprog kan være udvalgt på en gang. Skiftene i 801 ligger jf. den grafiske fremstilling så tæt, at det også bliver et spørgsmål om, hvor hurtigt det eventuelt er muligt at skifte mellem “aktivt” og “udvalgt” sprog. Konklusionen er, at det ikke er fyldestgørende at arbejde med tosprogede samtaler ud fra en model for etsprogedes taleprocesser. Det rummer også en begrænsning at placere de sociolingvistiske aspekter for kodeskift i en sådan model, idet man så udelukkende medtager intentioner i direkte forbindelse til samtalsituationen, og ikke får mere grundlæggende identitetsaspekter i forbindelse med kodeskift med.